

GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi

e-ISSN: 3062-0317

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2025 (Aralık/December)

GISTU Journal of Islamic Studies

مجلة الدراسات الإسلامية

Deyimsel İfadeler Bağlamında Arap Dili ile Kur'ân Arasında Gerçekleşen Etkileşimler*

The Interaction Between the Arabic Language and the Qur'an in the Framework of Idiomatic Expressions

Muhammet Fatih Onuk

Doktora Öğrencisi, Diyanet İşleri Başkanlığı
PhD Student, Presidency of Religious Affairs
Bitlis/Türkiye
mfo1986@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4643-4886>

Abdülcelil Bilgin

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı
Prof. Dr., İnönü University, Faculty of Theology, De-
partment of Tafsir
Malatya/Türkiye
a.bilgin.deyim@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2676-5514>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 23 Mayıs 2025
Kabul Tarihi: 30 Eylül 2025
Yayın Tarihi: 31Aralık 2025

Article Information

Article Type: Research Article
Date Received: 23 May 2025
Date Accepted: 30 September 2025
Date Published: 31 December 2025

Atıf/Citation: Onuk, Muhammet Fatih; Bilgin, Abdülcelil. "Deyimsel İfadeler Bağlamında Arap Dili ile Kur'ân Arasında Gerçekleşen Etkileşimler". *GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi* 6/2 (Aralık/December2025), 20-36. DOI: 10.56477/gibtuislamad.1704501

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

Hakem Sayısı: İki İç Hakem-İki Dış Hakem

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı: Etik kurallara uyulduğu, yazar(lar)ın herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığı ve herhangi bir dış fon almadıkları beyan edilmiştir.

İntihal: Tespit edilmemiştir. (intihal.net).

Lisans: Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Yayıncı: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi.

*Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri bölümünde aynı isimle hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

Review: Double-blind

Reviewers: Two Internal - Two External

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Conflict of Interest and Funding Statement: It is declared that ethical rules have been complied with, the author(s) have no conflict of interest, and no external funding was received.

Plagiarism: No plagiarism detected. (intihal.net).

License: This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Published by: Gaziantep Islam Science and Technology University.

*This study is derived from the doctoral dissertation currently being prepared under the same title in the Department of Basic Islamic Sciences at the Institute of Social Sciences, İnönü University.

Öz

İnsanın tabii ihtiyaçlarından biri de iletişimdir. İnsanlar arası iletişim temelde dil/konuşma ile gerçekleşir. Dil ile gerçekleşen iletişim, sadece kelimelerin temel anlamlarından istifade edilerek gerçekleşmez. İnsan yeri geldikçe kelimelerin yan anlamlarından istifade ederek de iletişime geçer. Dillerdeki gerçeklik-yan anlamlılık olgusu, sadece kelimelerde değil, yer yer tamlama, özdeyiş, kalıp ifade vb. unsurlarda da görülür. Bu unsurlardan biri de deyimler/deyimssel ifadelerdir. Deyimsel ifadelerin bütün dillerde bulunan anlatım unsurları olduğu söylenebilir. İnsanlar sıklıkla duygu, düşünce, durum, olgu, olay ve eylemleri, az sözle çok şey anlatan ifade üsluplarından biri olan deyimlerle dile getirir. Deyimlerin Kur'an'da da yeri geldikçe kullanıldığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim, indirildiği toplumda tedavülde olan deyimlerin bir kısmını, bazen aynı formla bazen formunu değiştirerek bazen önceki anlamıyla bazen de yeni anlamlar yükleyerek kullanmıştır. Bununla birlikte Kur'an'da bulunan bazı ifadelerin de zamanla Arap dilinde deyimleştiği görülmektedir. Kur'an'daki bazı ifadelerin Araplar tarafından zamanla deyimleştirilmesi, onun deyim kaynaklarından biri haline gelmesine vesile olmuştur. Buna rağmen Arap ilim adamları tarafından, Kur'an'ın sıklıkla kullandığı deyimlerle alakalı müstakil çalışmalara pek rastlanmaz. İlgili literatüre bakıldığında, Arapçada deyimlerin "mesel" başlığı altında ele alınarak atasözleriyle birlikte değerlendirildiği görülür. Kur'an meselleri ile ilgili yapılan çalışmaların neredeyse tamamı, "mesel" kelimesinin geçtiği ayetler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kur'an'daki deyimler veya deyimssel ifadeler ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların ise genel olarak deyimlerin tespitine ve bunların çeviri sorununa yönelik olduğu söylenebilir. Yapılan çalışmalar önemli bir boşluğu doldurmakla beraber "Kur'an ve deyim" merkezli konuların farklı açılardan da araştırılması faydalı olacaktır. Bu çalışmada Kur'an'daki deyimlerle klasik Arapçadaki deyimler arasında gerçekleşen etkileşimler birkaç örnek üzerinden incelenecektir. Böylece, Kur'an'daki deyimlerle klasik Arapçadaki deyimler arasında gerçekleşen geçişler, değişimler ve dönüşümler izlenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Deyim, Mesel, Kur'an Deyimleri, Arap Deyimleri, Dilsel Etkileşim.

Abstract

One of the natural needs of human beings is communication. Communication between people primarily occurs through language and speech. However, linguistic communication does not rely solely on the literal or primary meanings of words. Human often utilize the figurative or secondary meanings of words when expressing themselves. The phenomenon of literal and figurative meaning in languages is not limited to individual words; it is also observed in elements such as phrases, maxims, and fixed expressions. Among these elements are idioms and idiomatic expressions. Idiomatic expressions are common expressive devices found in all languages. People frequently use idioms expressive forms that convey much with few words to articulate emotions, thoughts, situations, phenomena, events, and actions. It is also observed that idioms are occasionally employed in the Qur'an. The Qur'an incorporates some idioms that were already in circulation among the society in which it was revealed sometimes preserving their original form, sometimes altering it, and sometimes maintaining or modifying their previous meanings. Additionally, certain expressions found in the Qur'an have over time become idiomatic in the Arabic language. This idiomatization of certain Qur'anic expressions by Arab speakers has contributed to the Qur'an becoming one of the sources of Arabic idioms. Nevertheless, within the Arab scholarly world, dedicated studies specifically focusing on the idioms frequently used in the Qur'an are relatively rare. A review of the relevant literature shows that idioms in Arabic are generally examined under the category of mathal, often in conjunction with proverbs themselves. Nearly all studies on Qur'anic amthāl focus on the verses in which the term mathal explicitly appears. As for the studies conducted in our country on idioms in the Qur'an, they generally concentrate on identifying such idioms and addressing the problems related to their translation. While these studies significantly fill an academic gap, further research on the Qur'an and idioms from different perspectives would be beneficial. This study aims to examine the interactions between the idioms found in the Qur'an and those in Classical Arabic through selected examples. In doing so, it seeks to trace the transitions, transformations, and semantic shifts that occur between Qur'anic idioms and those in Classical Arabic.

Keywords: Tafsir, Idiom, Proverb, Qur'anic Idioms, Arabic Idioms, Linguistic Interaction.

Giriş

Birçok dilsel unsurun Arap dilinden Kur'ân'a, Kur'ân'dan Arap diline geçtiği görülmektedir. Arapça olması hasebiyle Kur'ân ile Arap dili arasında dilsel düzeyde çeşitli etkileşimlerin olması doğal belki de kaçınılmazdır. İlk muhatapları Araplar olan bir metnin Arapça olması ne kadar doğal ise muhatapların kullandığı dil ile söz konusu metin arasında örtüşmeler, çakışmalar, benzerlikler olması da o kadar doğaldır. Aksi halde metin ile muhatap arasında sağlıklı bir iletişim kurulamayacak ve metne dercedilmiş mesaj muhatap ile layıkıyla buluşamayacaktır. Bu ise Allah'ın insanlara kitap göndermesindeki hedef, amaç ve hikmetlere aykırı bir durum oluşturacaktır.

Kur'ân diline bakıldığında hususen ilk dönem muhataplarının anlayış, anlama ve algı düzeyine hitap edecek özelliklere sahip olduğu, başka bir ifadeyle bir Arab'ın anlayabileceği niteliklerle sade, basit ve açık olarak indiği görülecektir. Bu bağlamda, söz konusu dönemde, öncesi ve sonrasında söylenen şiirlerin ve hitabelerin Kur'ân'a göre daha zor ve karmaşık olduğu söylenebilir. Malumdur ki şiir ve hitabe türü edebi metinler herkese değil, daha çok zevk-i selim sahibi elitlere hitap eder, dolayısıyla umurun bunları anlaması beklenmez.

Kur'ân'ın hedef kitesinin bilgi, kültür, anlayış farkı olmaksızın bütün insanlar olduğu gerçeği, onun yaygın/mütedavil bir dilin hususiyetleriyle nazil olmasını gerektirmiştir. Kur'ân'ın, Araplar tarafından konuşulan yaygın bir dile sahip olması, dolaşımda bulunan dili kullandığı anlamına gelir. Bu da Kur'ân'ın, yaygın dilin bilinen temel unsurlarını istihdam etmesi demektir. Herhangi bir dilin dolayısıyla Arapçanın anlatım unsurlarından biri de deyimdir. Bilvesile Kur'ân'da, indiği toplumda yaygın olarak kullanılan deyimli ifadelerin bulunmasını, mesaj-muhatap ilişkisini pekiştirecek bir üslup ve unsur olarak görmek gerekir.

Konunun nirengi noktalarını incelemeye geçmeden önce, dillerdeki ifade üsluplarından olan *deyimi* ve bununla yer yer karıştırılan/karıştırılma ihtimali taşıyan *ata-sözünü* tanımlamak önem arz etmektedir. Bu tanımlar konunun daha sağlam bir zeminde ele alınmasını sağlayacaktır. Zira çalışma boyunca bu iki ifade unsurundan/üslubundan sık sık söz edilecektir.

Deyim, çoğunlukla gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan, umumiyetle en az iki sözcükten oluşan kalıplaşmış söz ya da sözcük gruplarıdır. Az da olsa tek bir kelimenin yan anlamıyla kullanılması da onu deyim haline getirir.¹ "Dilinde tüy bitmek" gibi... Kimi deyimler, gerçek anlamından başka bir anlama geldiği gibi, asıl anlamlarından da tamamıyla sıyrılmaz. Yerine göre asıl anlamında da anlaşılabilir, başka bir anlama da gelebilir. Hangi anlamda olduğu cümledeki kullanımından/bağlamından anlaşılır. Örneğin, "Baltayı taşla vurmak" deyiminde; gerçekten de

¹ Ömer Asım, Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş., 1988), "Deyim", 1/39; Doğan, Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) I-III* (Ankara: TDK Yayınları, 1982), "Deyim", 3/35; Türkçe-Deyimler-Sözlüğü. "Deyim", (Erişim: 20 Mart 2025).

bir balta taşa vurulabilir. Bu söz asıl anlamından ayrı olarak “ağzından dokunaklı, incitici bir laf kaçırmak” gibi mecazlı bir anlama da gelebilir.²

Atasözü, toplumların asırlarca süren deneyimlerinden ve gözlemlerinden elde ettikleri yargılarını, ortak düşünce ve tutumlarını yansıtan; içinde mecazi bir anlam barındıran, eğitici ve öğretici özellikleri bulunan kalıplaşmış, kısa ve özlü söz/çarb-ı meşel/çurub-u'emşal/meşel³ demektir. Başka bir ifadeyle, toplumların asırlar boyu yaşadığı tecrübeler sonucunda, genel kurallar kapsamında, kalıplaşarak günümüze kadar gelen özlü sözlere atasözü denir.⁴

Gerek yukarıdaki bilgilerden gerekse konuyla ilgili kaynaklardan anlaşılacağı üzere atasözleri ile deyimlerin bazı ortak ve farklı özellikleri bulunmaktadır. Keza Türkçede deyim ile atasözünün çerçevesi ve sınırları aşağı yukarı bellidir. Arapçada ise deyim ile atasözü arasında böyle bir ayırım göze çarpmamakta, bundan kaynaklanan farklı isimlendirmeler kavram karmaşasına sebep olmaktadır. Arapçada deymi karşılamak için en çok kullanılan kelime “meşel” veya çoğulu “emşal” dir.

Üç harfli sülasi mücerred mesel(مثل) kelimesi, hareke ve kiplerine göre sözlüklerde birçok anlamda kullanılmaktadır. Mesel kelimesi etimolojik olarak “iki şeyin birbirine eşit ve benzer olması,⁵ örnek,⁶ yatak, yazıyla veya başka şekilde tasvir etmek, resim, ayakta dikilmek,⁷ hayırlı, delil,⁸ darbı mesel, hastalandıktan sonra iyileşmek, olduğu yerden ayrılmak, miktar, ibret, kısas” anlamlarına gelir.⁹ Terim olarak ise “madribin mevrîde benzetilmesi” yani “açıklayıp tasvir etmek için aralarında benzerlik bulunan iki sözden birinin diğerine benzetilmesidir.”¹⁰ Meselde temel kriter teşbih yani “bir şeyin bir veya birkaç yönden başka bir şeye benzetilmesidir.” الصَّيْفُ صَبَّغَتْ اللَّبَنَ “Sütü yazın kaybettin/zayi ettin.” sözünün أَهْمَلْتُ وَقْتُ الْإِمْكَانِ أَمْرُكَ “İmkanın varken

² Doğan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, “Deyim”, 3/36-37; Türkçe-Deyimler-Sözlüğü. “Deyim”, (Erişim 20.Mart 2025).

³ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, “Atasözü”, 1/37; Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, “Atasözü”, 3/38-39; Atasözleri-Sözlüğü. “Atasözü”, (Erişim 20.Mart 2025).

⁴ Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, “Atasözü”, 1/15.

⁵ مثل الجنة التي وعد المتقون فيها أنهار من ماء غير آسن Muhammed 47/15.

⁶ يا أيها الناس ضرب مثل فاستمعوا له Hac 22/73.

⁷ “Kim insanların karşısında ayakta dikilmesinden hoşlanıyorsa ateşteki yerini hazırlasın”, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Câmi’i’s-Sahîh Süneni’t-Tirmizî*, thk. İbrâhim Atve İvaz (Kahire: Şirketü ve Matbeatü Mustafa el-Babî el-Helebî ve Evladihî, 1975), Hadis No: 2755, 5/90-91.

⁸ ان هو إلا عبد انعمنا عليه وجعلناه مثلاً لى اسراءيل Zuhuf 43/59.

⁹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, ed. Mehdi Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî (Beyrut: Müessesetü’l-A’lemi Li’l-Matbuat, 1988), “Mesel”, 8/228-229.; Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu’cemü Mekâyîsi’l-Luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Lübnan: Dârü’l-Fikr, 1979), “Mesel”, 5/296-297.; İbn Düreyd, EbûBekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü’l-Luga*, thk. Remzi Münir Ba’lebeki (Beyrut: Darü’l-İlmi’l-Melayin, 1987), “Mesel”, 432.

¹⁰ Ebu’l Kasım Muhammed b Ömer, ez- Zemahşerî, *el- Keşşafan-Hakaiki’t- Tenzil ve ‘Uyuni’lEkavil fi Vucuhi’t- Te’vil*, thk. Adil Ahmed Abdu’l-Mevcud - Ali Muhammed Muavvid (Riyad: Mektebetü’l-Abikan, 1998) 1/191.

iş i ihmal ettin.” sözüne benzemesi buna örnek verilebilir.¹¹ Bu örnekte görüldüğü gibi, halk arasında yaygınlık kazanıp bilinen bir söze/duruma, aralarındaki ilişkiden dolayı ikinci söz/durum benzetilmiştir. Diğer bir tanıma göre mesel; “Anlamları birbirine uygun olan iki sözden ikincisinin farklı sözlerle söylenmesidir.”¹² Kasım bin Sellâm (ö.224/838), meseli ve meselde olması gereken özellikleri şöyle açıklar: Mesel Arapların, açık olmayan bir ifade ile konuşmada elde etmeye çalıştığı, ihtiyaçlarına kendisiyle ulaştığı, cahiliye ve İslam dönemindeki hikmetli sözlerdir. Bu sözlerde lafızlar vecîz, anlamlar doğru, teşbihler güzel olmalıdır.¹³ Bu tanım meselin mahiyet, amaç ve özelliklerini betimlemektedir.

1. Arap Dilinden Kur’ân’a Geçen Bazı Deyimler

610-632 yılları arasında gönderilen Kur’ân, öncelikle indiği toplumun örf, adet, gelenek, inanç ve yaşamını yer yer reddetmiş bazen de bunlarda düzeltme ve değişiklikler yapmıştır. Kur’ân doğal olarak indiği toplumda konuşulan dil ile/Arap dili ile inmiş, mezkûr dilin bütün imkân ve inceliklerini istihdam etmiştir. Dolayısıyla Arapçanın sadece gündelik dildeki yahut bazı alan ve konularla ilişkilendirilebilecek kelimelerini değil, neredeyse bütün söz varlığını, belli başlı öge, üslup ve kalıplarını Kur’ân’da görmek mümkündür: Kavram, terim, atasözü, deyim, tekrar, vecize gibi... Bu durum son derece önemli ve doğaldır. Zira bir metnin anlaşılabilir ve mesajının aktarılabilir olması için, muhatapların kullandığı dilin kabiliyet ve imkânlarını barındırması gerekir. Dillerin söz varlığının önemli öğelerinden biri de deyimlerdir.¹⁴ İlk yüzyıllarda, daha çok sözlü kültür üzerinden anlaşılan, bilgi ve mesaj alışverişinde bulunan Arapların konuştuğu dil olan Arapçanın deyimisel ifadeler açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Dildeki zenginliğin dilsel ürünlere yansması kaçınılmazdır. Zira bir metni dilin bazı imkânlarını devre dışı bırakarak veya kısarak inşa etmek, mesajı dört başı mamur bir şekilde ona dercetmeye engel olacaktır. Sözlü bir metin olarak gönderilen daha sonra yazılı bir kisveye bürünen Kur’ân’da da deyimler/deyimisel ifadeler bulunmaktadır. Kur’ân’ın bu deyimleri bazen olduğu gibi, bazen farklı lafızlarla, bazen Araplarda kullanıldığı anlamıyla bazen de yeni anlamlar yükleyerek istihdam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda aşağıda önce Kur’ân’ın kullandığı üç Arap deyimini incelenecektir. Ardından Kur’ân’daki bazı ifadelerin Araplar tarafından nasıl deyimisel ifadeye dönüştürüldüğü yine üç örnek üzerinden ele alınacaktır. Öncelikle deyimisel ifadelerdeki odak kelimeler belirlenip açıklanacak, daha sonra gerçek, ardından mecazi anlamları belirlenmeye çalışılacaktır. Bu süreçte yeri geldik-

¹¹ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 700; Meydanî, Ebûl Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Niysaburî, *Mecma'u'l-Emsâl* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y.), 1/10.

¹² Meydanî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/10.

¹³ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emsâl*, thk. Abdülmecid Katamış (Dimeşk: Darü'l-Me'munLi't-Türas, 1980), 34.

¹⁴ Hatice, Şahin, “Terimlerin Genel Dile Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/20 (Haziran 2006), 123-129.

çe klasik tefsirlerden, ilgili rivayetlerden, Arap şiirinden ve hikmetli sözlerden de istifade edilecektir.

1.1. فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ (Bakara 2/266)

Ayetteki deyimsele ifade mazi fiil ile başlayan fiil cümlesi şeklindedir. İfadedeki odak lafız *i'şār* kelimesidir. Bu kelime etimolojik olarak şu anlamlara gelir: “Zaman, zorluk, yağmur yağdıran bulut, bir şeyi sıkarak suyunu çıkarmak, bulutlara doğru esen rüzgâr, dönerek hareket edip yayılan toz, havaya doğru yükselen toprak, sığınak,¹⁵ kasırga, hortum.”¹⁶ Kelimenin anlamlarından hareketle şunları söylemek mümkündür. Sıkılan şey kendisini sıkana; bulut onu yönlendiren rüzgâra; önlerine katıp sağa sola sürüklediği eşya, hortuma, fırtınaya ve kasırgaya karşı koyamaz. Dolayısıyla *i'şār* kelimesinin temelde, “mecbur etmek, zorunda bırakmak,¹⁷ karşı konulamayan güç” anlamlarına geldiği söylenebilir.

أَصَابَهَا إِعْصَارٌ deyimsele ifadesi hakiki olarak “Ona fırtına isabet etti.” anlamındadır. Bu da hakiki anlamda somut olarak fırtına kopması ve bir şeyin/şeylerin kopan fırtınadan etkilenmesi anlamına gelir. Bu ifade mecazi olarak ise “Zorlukla karşılaştı-karşı koyamadığı güce maruz kaldı.” şeklinde tercüme edilebilir. Aşağıdaki örnek ve ilgili çözümlemeler ifadenin mecazi boyutunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Asmaî'ye (ö.216/831) nispet edilen bir şiirde *i'şār* kelimesinin çoğulu/ *e'āşîr* lafzı kullanılmıştır:

وبيئنا المَرءُ في الأحياءِ مغتبطٌ – إذا هو الرَّمْسُ تعفوه الأعاصيرُ

“Kişi diriler içinde gıpta edilirken

Mezara girdiği zaman kasırgalar onu siler-örter.”¹⁸

Yukarıdaki beyitte bulunan *e'āşîr* kelimesi “kasırgalar” anlamındadır. Kasırga, mezarı silip yok ederken, mezardaki buna hiçbir şekilde müdahale edemez ve karşı koyamaz. Arapçada “مَرَّ فُلَانٌ وَلِثْيَابِهِ عَصْرَةٌ” şeklinde bir söz bulunmaktadır. Bu söz, “Falanca kişi elbisesinden güzel kokular yayarak geçti.” anlamındadır. Araplar *i'şār* kelimesini, “borçlanmak suretiyle veya başka bir yolla kişinin elindeki malı yitirmesi” anlamında da kullanır.¹⁹ Keza Arapçada, kendinden razı ve kendine güvenen kişinin, daha güçlü/sert biriyle karşılaşması durumunda söylenen “إِنْ كُنْتُ رِيحًا فَقَدْ لَأَقِيَتْ إِعْصَارًا”²⁰ şeklinde bir mesel de bulunmaktadır. Bu mesel, “Şayet rüzgâr isen kasırga ile karşılaşır-sın.” şeklinde tercüme edilebilir. *el-Müsteksâ*'da bu mesel şöyle açıklanmaktadır: Bu

¹⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn Mürettben ala Hurûfi'l-Mu'cem*, thk. Abdülhamit Hindavi (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), “*i'şār*”, 3/170.

¹⁶ Muhammed b. Ahmed, el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: ed-Darü'l-Misriyye, 1978), “*i'şār*”, 2/15-16.

¹⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, “*i'şār*”, 4/340.

¹⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, 4/343; Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, 2/16.

¹⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, 4/343-344.

²⁰ Meydanî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/32; el-Askerî, Ebû Hilal, *Kitâbu Cemherati'l-Emsâl*, thk. Thk. Muhammed ebû Fadl İbrahim, Abdülmecit Kutamış (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1988), 1/31.

ifade, kendisine güvenen kişinin daha güçlü biri ile sınanması durumunda kullanılan bir mesel olup şu anlama gelir: “İktidar ve yetki sahibiysen, tıpkı rüzgarın yağmur yüklü bulutları sürüklediği gibi, seni de yetkilerinden uzaklaştırıp sürükleyecek birileriyle karşılaşırın.”²¹

İlk dönem tefsirlerinde *îşâr* kelimesine iki farklı anlam verilmiştir:

a) Çölden esen öldürücü sıcak rüzgâr.

a) Yerden gökyüzüne doğru direk gibi yükselen rüzgâr (hortum).²²

Bu ifade Allah'ın rızasını gözetmeden güzel amel işleyen kişi için kullanılan bir meseldir. Bu kişi kıyamet gününde, yaptıklarının işe yaramayıp boşa gittiğini görecektir. Daha sonra, türlü türlü meyvenin olduğu güzel cennetlerle ödüllendirilen kimse-leri görecektir ve pişmanlık duyacaktır. Hz. Ömer bu ayeti bazı sahabilere sorunca, “Allah bilir.” şeklinde cevap alır. Hz. Ömer, biliyorum veya bilmiyorum deyin, der. Bunun üzerine İbn Abbas, ey müminlerin emiri bununla ilgili bende bazı bilgiler var, der. Hz. Ömer'in, ey kardeşimin oğlu konuş, kendini küçümseme demesi üzerine, İbn Abbas bu ifade, “amel” için kullanılan bir darb-ı meseldir, der. Hz. Ömer'in hangi amel için şeklindeki sorusuna, İbn Abbas iyilik yapan zengin kişinin ameli için, Allah bu kişiye şeytanı musallat eder o da günah işler, öyle ki işlediği kötü ameller iyi amellerini götürür, şeklinde cevap verir.²³

Netice olarak meselin mesajını şu şekilde özetlemek mümkündür: Varlık içinde yaşayıp bunun ebedileşeceğini zanneden kişiye, varlığını yok edecek bir musibet gelip onu çaresiz bırakır. Hortum veya kasırga, önüne çıkan her şeyi alıp götürürken hiç kimse buna müdahale edemeyecek, bunu engelleyemeyecektir. Aynı şekilde, dünya hayatında varlık içinde yaşayan kâfir öldüğünde, bütün varlığı yok olacak, malı ve mülkü kendisine fayda veremeyecek, ölüme karşı koyamayacak, çaresiz kalacaktır. Görüldüğü üzere Araplar tarafından kullanılan bir mesel aynı muhtevayla Kur'ân'da da yer almıştır.

1.2. كَبَّاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ (Ra'd 13/14)

Arap dilinde kullanılan bu deyim ayete de yansıdığı görülmektedir. Bu deyim- sel ifadedeki odak lafızlar, *bâsiṭ* ve *keffeyhi* kelimeleridir. *B-s-ṭ* kelimesi etimolojik olarak şu anlamlara gelmektedir: “Kabz/tutmak kelimesinin zıddı olarak yayılmak, üstün olmak, uzatmak;²⁴ sevindirmek;²⁵ genişlik, cömertlik”.²⁶ *K-f-f* kelimesi ise eti-

²¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-'Arab* (Beyrut, 1962), 1/373.

²² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî - Seyyid Abdül Maksud b. Abdurrahim, el-Mâverdî, *Tefsîrû'l-Kur'ân (en-Nuket ve'l-'Uyûn)* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/241.

²³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Darü Hicr, 2001), 4/682-683; *Zemahşerî, el-Keşşaf*, 1/497-498.

²⁴ *بَسَطَ إِلَيْنَا فَلَانُ يَدَهُ*/falanca yardım elini bize uzattı, ifadesinde bu anlamlardadır.

²⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn Müretteb*, “b-s-ṭ”, 1/247. *وَتَقْبِضُنِي مَا بَسَطَكَ*/seni sevindiren beni de sevindirir, seni üzen beni de üzer, ifadesinde “sevindirmek” anlamındadır.

molojik olarak şu anlamlara gelir: “El, denk olmak, tartının kefesi, karşı karşıya gelmek;²⁷ dilemek;²⁸ bir şeyin tamamı, engel olmak,²⁹ bir şeyi elle tutmak, daire şeklinde olan her şey, bir şeye bakarak etrafında dönmek”.³⁰ Ayetteki deyimsel ifade, hakiki anlamda “iki avucunu suya uzatan kişi gibi” mecazi olarak ise “mümkün olmayana, ulaşılamayana el uzatan kişi gibi” şeklinde tercüme edilebilir.

كالقابض على الماء “suyu yakalayan kişi gibi” meseli, neredeyse bütün emsâl kitaplarında bulunmaktadır. Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), Meydanî (ö.518/1124) ve Zemahşerî (ö.538/1144) bu meseli, “elde edemeyeceği şeyi talep eden kişi” şeklinde açıklamaktadır. Askerî (ö.395/1005) de bu açıklamayı yaptıktan sonra ayeti aktararak ikisi arasındaki farka işaret eder. Askerî ayetteki ifadenin “el açmak”; meseldekinin ise “yakalamaya çalışmak” şeklinde olduğunu, elini suya doğru uzatan kişinin bir şey elde edemeyeceği gibi suyu yakalamaya çalışanın da bir şey elde edemeyeceğini belirtmektedir. Sonuç olarak ikisi de amacına ulaşamaz.³¹ Emsâl yazarları sözlerine şu şiiri delil getirirler. Şiirin bazı lafızlarında değişiklik olmasına rağmen mesel kısmı hepsinde ortak olarak aktarılmıştır:

وَأَصْبَحْتُ مِنْ لَيْلِي الْغَدَاةَ كَالْقَابِضِ - عَلَى الْمَاءِ لَمْ تَرْجِعْ بَيْتِي أَنَا مِلْهُ

“Suyu yakalamaya çalışıp parmakları boş dönen kişi gibi çıktım gecedен sabaha”³²

Şiirde parmaklarla suyu toplamaya/yakalamaya çalışmanın boş bir uğraş olduğu ifade edilmektedir. Zemahşerî bu şiire ek olarak birkaç şiiri daha delil getirerek meseli açıklamaktadır.

أَصْبَحَ مِنْ أَسْمَاءَ قَيْسٍ كَقَابِضٍ - عَلَى الْمَاءِ لَا يَدْرِي بِمَا هُوَ قَابِضٌ

“Kays Esma’ya karşı suyu yakalamaya çalışan kişi gibi tuttuğunun ne olduğunu bilemez oldu”³³

فَلَيْتِي وَإِيَّاكُمْ شَوْقًا إِلَيْكُمْ - كَقَابِضٍ مَاءٍ لَمْ تَسْقُهُ أَنَا مِلْهُ

“Sizinle aramdaki özlem parmakları su toplayamayan su toplayıcısı gibidir.”³⁴

فَأَصْبَحْتُ مِمَّا كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهَا - مِنَ الْوَدِّ مِثْلَ الْقَابِضِ الْمَاءِ بِالْيَدِ

²⁶ İbn Fâris, *Mu‘cemü Mekâyîsi’l-Luga*, "b-s-t", 1/247. فَلَانِ بَسْطٌ/falanca cömerttir, ifadesinde ise cömertlik anlamındadır.

²⁷ لَقَيْتُهُ كَفَّةً لَكَفَّةً/ansızın karşı karşıya/yüz yüze geldik”.

²⁸ اِسْتَكْفَتِ السَّائِلُ / dilenci avuç açtı/istedi”.

²⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn Müretteb*, "k-f-f", 4/40.

³⁰ İbn Fâris, *Mu‘cemü Mekâyîsi’l-Luga*, "k-f-f", 5/129-130. اِسْتَكْفَتِ الْقَوْمُ حَوْلَ الشَّيْءِ ifadesi daha iyi görmek için elini kirpiğinin üzerine koyup güneşe karşı gölge yapan kişi için kullanılır.

³¹ Kasım b Sellam, *Emsâl*, 209; *Askerî, Cemheratü’l-Emsâl*, 2/148; Meydanî, *Mecma‘u’l-Emsâl*, 2/94-95; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/208-209.

³² Kasım b Sellam, *Emsâl*, 209; *Askerî, Cemheratü’l-Emsâl*, 2/148; Meydanî, *Mecma‘u’l-Emsâl*, 2/94-95; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/208-209.

³³ Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/209.

³⁴ Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/209.

“Onunla aramızdaki sevgi suyu elle tutmaya çalışan kişi gibi oldu.”³⁵

Arap emsâlinde kişiyi ahmaklıkla itham eden ifadelerde de bu mesel ve benzerleri örnek olarak verilmektedir: *أَحْمَقُ مِنْ قَابِضِ الْمَاءِ* “suyu tutandan/yakalayandan daha ahmak”. *أَحْمَقُ مِنْ لَاعِقِ الْمَاءِ* “suyu yalayandan daha ahmak”. *أَحْمَقُ مِنْ مَاطِخِ الْمَاءِ* “suyu yalayandan daha ahmak”³⁶ gibi.

Deyimsel ifadenin mecazi boyutu şöyle açıklanmaktadır. Bu ifade, ağzına su götürmek için avucunu ona uzatan, ancak parmakları suyu toplayamadığı için amacına ulaşamayan kişiyi betimlemek için örnek verilir.³⁷

Taberî'nin (ö. 310/923) bu deyimsel ifade ile alakalı olarak aktardığı görüşleri buraya almak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır: Allah, kendi dışındaki varlıklardan yardım dileyen veya bir zararı gidermelerini isteyen kimseleri, kap olmadan avucunu suya uzatıp onu tutarak susuzluğunu gidermeye çalışan kimseye benzetmektedir. Araplar başaramayacağı işler için uğraşan kimselere *القابضُ على الماءِ* derler.³⁸ Bu, Allah'a ortak koşan kişi için kullanılan bir meseldir. Müşrik, susamış birinin suyu hayal ederek ona ulaşmaya çalışmasına benzemektedir. Bu hayal nasıl kendisine fayda vermiyorsa Allah'a ortak koştuğu varlıklar da kendisine fayda vermeyecektir.³⁹ İki eli suyun içinde olan, ama onu ağzına götüremeyen ve susuzluktan ölmek üzere olan kişinin, Allah deyip yardım dilemesi gibidir. Bu, Allah'a ortak koştuğu varlıkların onun yardımına gelemeyeceğini ifade eden bir meseldir.⁴⁰ Bu mesel, aynı zamanda Allah dışındaki varlıkları ilah edinen ve ilahları kendisine hiçbir fayda vermeden ölen kimse için de kullanılır.⁴¹

Hız. Ali'nin ayeti şöyle açıkladığı nakledilmiştir. Bu Kur'an ifadesi, elini ulaşamayacağı kuyudaki suya doğru uzatıp onu çıkarmaya çalışan susamış kimseyi betimlemektedir.⁴² İmam Mücahid ise ifadeyi, dili ile su isteyip eli ile suya işaret eden kişi olarak açıklamıştır.⁴³ Bu rivayetlerde görüldüğü üzere tefsir kaynaklarında söz konusu mesel, “imkânsız isteyen, imkânsıza ulaşmaya çalışan kişi” olarak açıklanmıştır.

Arapçada “suyu yakalamak/yakalamaya çalışan kişi” şeklinde yer alan mesel, “eli suya ulaşan kişinin, onu yakalamaya çalışmasının fayda vermeyeceğini, olumlu sonuç doğurmayacağını, imkânsız bir işin peşinde olduğunu” ifade etmektedir. Kur'an ifadesi ise, bu durumu daha da imkânsız hale getirmektedir. Zira Kur'an ifadesinde,

³⁵ Zemahşerî, *Müstaksâ*, 2/209

³⁶ Askerî, *Cemheratî'l-Emsâl*, 1/390; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/84.

³⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Dr. Muhammed Fuat Sezgin (Mısır: Matbaatü's-Saadet, 1954), 1/327.

³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/487.

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/489

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/490

⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/490

⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/488; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, el-Mekki, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih* (Birleşik Arap Emirliği: Camietu's-Şarke, 2008), 3709

⁴³ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, 3709.

“elin ulaşamadığı suyu elde etmek amacıyla el açmak” söz konusudur. Eli suya ulaşan kişi bile onu alamıyorsa, elini açan ama suya ulaşmayan/suya temas etmeyen kişinin onu elde etmesi nasıl mümkün olsun? Bu bağlamda ayetin mesajını şöyle anlamak mümkündür: Allah dışındaki varlıklardan yardım isteyenlere, bunları ilah edinenlere, ilah edindikleri varlıklar hiçbir şekilde yardım edemeyecektir. Görüldüğü üzere klasik Arapçada tedavüldeolan bir mesel Kur'ân'da da yer almıştır. Şu var ki Kur'ân'a geçen anlam olarak öncekine göre daha kesin ve net bir muhteva kazanmıştır.

1.3. وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا (Bakara 2/189)

Bu deyimsele ifadedeki odak lafızlar *'etâ* fiili, *beyt* isminin çoğulu olan *buyût* ve *bâb* kelimeleridir. *'etâ* fiili sözlükte “gelmek, işi usulüne uygun şekilde ılımlı bir yaklaşımla yapmak; başka beldeden gelen sel suları, su kanalı, suyun gitmesine engel olan çerçöp; topluma mensup olmayan yabancı; ürünlerin artması”⁴⁴ anlamlarındadır.

Beyt kelimesi ise “insanların gecelediği yer, şiirin bölümü, takdir etmek, evi imar etmek,⁴⁵ kişinin beraber gecelediği ailesi,⁴⁶ kabir”⁴⁷ anlamlarına gelir.

Bâb kelimesi ise “kapı, konu, engel,⁴⁸ gaye, kişinin kendisine faydalı olanı istemesi, kitabın konuları”⁴⁹ anlamlarındadır.

Deyimsel ifade literal olarak “Evlere kapılardan girin.” anlamındadır. Mecazi olarak ise “İşleri önemseyerek-usulüne uygun-size faydalı olanı tercih ederek yapın/yerine getirin.”; “İşlere düzgün/doğru dürüst bir şekilde başlayın.”⁵⁰ anlamındadır.

Bu ifadenin bir benzeri cahiliye dönemi şairlerinden Kays b. Hatim'in(ö. 620/)'şu şiirinde görülmektedir:

مَتَى مَا أَتَيْتَ الْأَمْرَ مِنْ غَيْرِ بَابِهِ – ضَلَلْتَ وَإِنْ تَدْخُلُ مِنَ الْبَابِ تَهْتَدِ

“Bir işi usulüne uygun yapmazsan yanılırsın, usulüne uygun yaparsan doğruyu bulursun”.⁵¹

Kays b. Hatim'in şiiri ile ayetin ifade ettiği mecazi anlamın uyumlu olduğu görülmektedir.

Şu Arap meselinde de buna benzer bir kullanım bulunmaktadır. Araplar, “işleri tabiatına uygun şekilde yürütmeyi, her şeyi en uygun yoldan yumuşaklıkla, güzelce,

⁴⁴ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, "etâ", I/50-52; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, "etâ", 230.

⁴⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn Müretteb*, "beyt", I/174.

⁴⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, "beyt", I/324-325.

⁴⁷ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, "beyt", 258.

⁴⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn Müretteb*, "bâb", I/171.

⁴⁹ Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, "bâb", XV/612.

⁵⁰ Abdülcélil, Bilgin, *Kur'ân'daki Deyimler ve Zemahşerî'nin Keşşafı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 286.

⁵¹ Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm (Sâbit) b. Adî b. Amr el-Evsî, *Divanu Kays b. el-Hatîm*, thk. İbrahim Semrai Ahmed Metlub (Bağdat: Matbaatü'l-Ani, 1962), 46.

ihtiyatla yapmayı” ⁵² أَجْرِ الْأُمُورِ عَلَى أَذْلَالِهَا meseli ile ifade ederler. Ebû Hilal el-Askerî (ö. 395/1005) bu meseli, “Bir işi usulüne uygun yaptığında süreklilik ve devam zor olmaz, iş kolaylaşır.” şeklinde açıklar ve meselin أَبْوَابِهَا ayetiyle aynı anlamı ifade ettiğini söyler.⁵³ Nitekim “ezlāl” kelimesi burada mecazen “kolay yol, alışılmış seyir” anlamındadır.

Cahiliye döneminde “evlere arkadan girmek” şeklinde bir uygulama bulunmaktaydı. Bu dönemde Ensar’dan bazı kimseler, umre ibadetini ifa edip evlerine döndüklerinde, evin arka tarafında bulunan bir pencereden, pencere yoksa duvarda açtıkları bir delikten içeri girerler ve bunu takva gereği yaptıklarına inanırlardı. Evin etrafında ihata duvarı varsa ona merdiven dayayarak içeriye girerlerdi...⁵⁴

İmam Maverdî, ayet ile ilgili tefsir kaynaklarında yer alan farklı yorumları şu şekilde özetlemektedir: Zikredilen yanlış uygulama ayetle düzeltilmiştir. Evlerden kasıt eşlerdir. Eşlerinize Allah’ın size helal kıldığı cinsel yoldan yaklaşın, anlamındadır. Ayette kastedilen şey, hac mevsimini değiştirmek suretiyle helal ayları haram, haram ayları helal kılarak emre muhalefet etmeyin, şeklindedir. Başka bir görüş, herhangi bir ihtiyacı için evden çıkan kimse eve eli boş döndüğünde, bu başarısızlığı uğursuzluk sayar ve bunun tekrar etmemesi için eve kapıdan girmezdi, şeklindedir. Ebû Ubeyde (ö. 209/824) mezkûr ifadeyi, iyiliği ehil olmayandan talep edip gerektiği gibi hareket etmemek olarak açıklar. Bir başka görüşe göre bu ifade iyiliğin veya yapılması gerekli işlerin usulüne uygun yapılmasını bildiren bir meseldir.⁵⁵

Ayetin siyakında Kur’ân, iyiliğin evlere arkadan girmek olmadığını belirtmektedir. Bu ifadede zaten evlere pencerelerden girmenin yanlışlığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla buradaki ifade tekrardan başka bir anlam içermektedir ki bu ayetin deyimsel muhtevasıdır. Kur’ân deyimsel ifadeyle, “evlere arkadan girmek” şeklindeki cahiliyeden kalma adeti kaldırmış, mecazi anlamda ise kıyamete kadar sürecek bir hüküm getirmiştir. Mecazi olarak eylemlerin usulüne uygun yapılması gerektiğini bildirmektedir. Kur’ân’daki bu deyimsel ifade, o gün Araplar tarafından bilinen ve tedavülde olan أَجْرِ الْأُمُورِ عَلَى أَذْلَالِهَا ifadesiyle anlam olarak örtüşmektedir. Kur’ân yanlış bir uygulama özelinde, bütün işlerin usulüne uygun yapılması gerektiğini veciz ve kapsamlı bir ifade ile bildirmiştir. Bunu bildirirken Araplar tarafından kullanılan bir meseli farklı kelimelerle, ama örtüşen bir muhtevayla istihdam etmiştir.

2. Kur’ân’dan Arap Diline Geçen Bazı Deyimsel İfadeler

Yukarıda, Arap dilindeki yaygın bazı deyimlerin Kur’ân’a nasıl geçtiği ve ne şekilde bir Kur’ân ibaresine dönüştüğü ele alınarak açıklandı. Şimdi ise bazı Kur’ân ifadelerinin sonraki süreçte Araplar tarafından deyimsel ifade haline getirilerek kullanılması üzerinde durulacaktır. İlgili tefsir ve emsâl kitaplarına bakıldığında bir kısım

⁵² Askerî, *Cemherati’l-Emsâl*, I/89 Mesel No:75; Zemahşerî, *Müstaksâ*, I/49 Mesel No: 179.

⁵³ Askerî, *Cemherati’l-Emsâl*, I/89.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III/286-288.

⁵⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, I/250-251

ayetin bazen tamamen, bazen kısmen bazen de mefhum olarak Arap diline deyimleşerek geçtiği görülmektedir. Bu yönüyle Kur'ân'ın Arap dilinin deyim kaynaklarından biri haline geldiğini söylemek mümkündür. Çalışmanın bu kısmında bir öncekiyle paralel ve tutarlı olacak şekilde, Kur'ân'dan Arap diline geçen üç deyimsele ifade incelenecektir.

1.1. أَتَبُّ مِنْ أَبِي لَهَبٍ

Kur'ân, tebliğin ilk yıllarında Hz. Peygamber'e düşmanlık eden yakın bir akrabasından bahsetmektedir. Mesed sûresinde kendisinden bahsedilen şahıs Hz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb'dir. Bununla beraber ismi doğrudan zikredilmemekle beraber Ebû Leheb'in karısından da bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'e, yakın akrabalarını uyarmasını emreden ayet⁵⁶ inince amcalarını evine davet ederek onlara bir kap yemek ikram eder. Onlar da "Her birimiz birer koyun yiyebiliyorken hepimize bir kap yemek ikram ediyor." diyerek istihza ederler. Sonra hep beraber kaptaki yemeği yer ve Hz. Peygamber'e, "Sana tabi olursak bize ne verirsin?" derler. Hz. Peygamber, "Müslümanların lehine ve aleyhine olan ne varsa size de o vardır, üstünlüğünüz dindarlıkla olur." der. Bunun üzerine Ebû Leheb, "Ellerin kurusun, kahrolasıcâ! Bunun için mi bizi çağırdın?" diyerek beddua eder. Peşi sıra Mesed sûresi nazil olur.⁵⁷ Diğer bir rivayete göre ise "Yakın akrabalarını uyar." ayeti inince Hz. Peygamber, akrabalarını toplayıp Safa tepesine çıkarak "Size bu dağa doğru bir at çıkıyor desem bana inanır mısınız?" der, onlar da "Senin yalanına şahit olmadık." şeklinde cevap verirler. Hz. Peygamber "Haberiniz olsun ki ben size gönderilmiş bir uyarıcıyım." der. Orada bulunan Ebû Leheb, "Ellerin kurusun, kahrolasıcâ!" der. Bunun üzerine Mesed sûresi nazil olur.⁵⁸

Deyimsel ifadedeki odak kelime *'etebbu* lafzıdır. Bu lafzın تب/tebebe şeklindeki kökü sözlüklerde şöyle açıklanmıştır: "Zarara uğramak, helak olmak." Bu bir beddua ifadesidir. Nitekim تَبَّتُ الْقَوْمُ tabiri "Kavme beddua ettim, helak olsunlar." anlamındadır. رَجُلٌ تَابٌ tabiri ise "zayıf adam"⁵⁹ anlamına gelir. Buradan hareketle kelimenin temel anlamının "zarar, zarar etmek" olduğunu söylemek mümkündür.

تَبَّتُ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ayetindeki⁶⁰ kelimesinin anlamıyla ilgili tefsir kaynaklarında başlıca beş rivayet bulunmaktadır. Bunlar, muhtaç ve fakir olsun; sapıtsın, yoldan çıksın; helak olsun; bütün iyilikleri boşa gitsin; zarara uğrasın, kaybetsin, telef olsun⁶¹ şeklindedir.

⁵⁶ Şuârâ 26/214.

⁵⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbu'uh*, thk. Abdülcélil Abduh Şelebî (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988), 5/375.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/715.

⁵⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn Müretteb*, "tebebe", 1/179; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, "tebebe", 1/341.

⁶⁰ Mesed 111/1.

⁶¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 6/364.

Kur'ân'ın nüzûlünden sonra bu beddua ifadesinin Arap diline *أَتَّبُ مِنْ أَبِي لَهَبٍ* "Ebû Leheb'den bile daha çok zarar eden kişi" şeklinde mesel olarak geçtiği görülmektedir. Bu mesel, ilk dönemlerde telif edilen emsâl kitaplarının neredeyse tamamında yer almaktadır. Emsâl kitaplarının müellifleri, meseldeki *tabābu* kelimesinin "hüsrân ve zarar" anlamında olduğunu, Mesed sûresinin ilk ayetinden iktibas edildiğini ve "Ebû Leheb'den bile daha çok zarar eden kişi" anlamına geldiğini ifade etmektedirler.⁶² Bunlara ek olarak Meydanî, ayn harfinin müvelled⁶³ meseller kısmında Ebû Leheb ile alakalı bir mesel daha aktarmaktadır. *عَلَيْهِ مَا عَلَى أَبِي لَهَبٍ* "Ebû Leheb'e gelen ona da gelsin/Ebû Leheb gibi o da helak olsun."⁶⁴ Meydanî, birinci meselin iktibas olunduğu ayeti belirterek "tebab" kelimesini açıklamakla yetinmiş, detaylı bilgilere ve açıklamalara girmemiştir. İkincisi ise müvelled mesellerden olduğu için, Meydanî sadece meseli aktarmakla yetinmiş hiçbir açıklama yapmamıştır.

Hiz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb'in Peygamber'e yaptığı beddua Allah tarafından kendisine döndürülmüş ve pratik olarak gerçekleşmiştir. Bu ifade nüzûlden sonra Arap diline mesel olarak geçmiştir. *أَتَّبُ مِنْ أَبِي لَهَبٍ* ifadesi, kişinin başına büyük bir musibet geldiğinde, hüsrana uğradığında kullanılmaktadır. Mesel, "Ebû Leheb'den bile daha çok zarar eden kişi" şeklindeki anlamıyla, içinde bulunulan durumun vehametini vurgulamaktadır. *عَلَيْهِ مَا عَلَى أَبِي لَهَبٍ* şeklinde Arap diline geçen ikinci mesel de ayetten iktibas edilmiş ve beddua ifadesi olarak kullanılmıştır.

1.2. أَخْسَرُ مِنْ حَمَّالَةِ الْخَطْبِ

Deyimsel ifadedeki odak lafızlar *'eḥseru* kelimesi ve *ḥammālete'l-ḥaṭab* tamlamasıdır. *'Eḥseru* kelimesinin kökü olan *ḥ-s-r* sözlükte "noksan, eksiklik, zarar etmek, zarara uğramak, sermayeden zarar etmek"⁶⁵ anlamlarına gelir. Kelimenin asıl anlamı zarardır. *'Eḥseru* ise ism-i tafdil olarak "daha zararda" anlamına gelmektedir. Klasik Arapçada kullanılan *حَمَّالَةُ الْخَطْبِ* tamlaması literal olarak "odun hamalı" anlamındadır. Tebbet sûresi dördüncü ayetteki *حَمَّالَةُ الْخَطْبِ* tabiri ise Kur'ân'ın, Ebû Leheb'in karısı Ebû Süfyan'ın kız kardeşi Ümmü Cemil ismindeki kadınla ilgili olarak kullandığı bir ifadedir. Bu ifade, ilk dönemden itibaren tefsir kaynaklarında genel olarak "dedikodu/dedikoducu" olarak açıklanmıştır.⁶⁶ Maverdî ifadeyle alakalı dört görüş zikreder:

- Ümmü Cemil ismindeki şahıs geceleyin dikenli çalı çırpılar toplayıp onları, Hiz. Peygamber'in ayaklarına batsın diye onun geçiş güzergâhına bırakırdı.

- Ümmü Cemil, Hiz. Peygamber'i fakir olduğu için küçük düşürmeye çalışırdı. Allah da onu fakirlerin işi olan "odun hamallığı" ile betimlemiştir.

⁶² Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl*, 1/285; Meydanî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/157; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/32

⁶³ Müvelled, Arapların eski sözlerinde bulunmayıp sonradan ortaya çıkan kelimelere ve kullanımlara verilen isimdir. *el-Ferâhîdî, Kitâbü'l-'Ayn Müretteb*, "vld", 4/398.

⁶⁴ Meydanî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/517.

⁶⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn Müretteb*, "ḥ-s-r", 1/407; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, "ḥ-s-r", 2/182; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, "ḥ-s-r", 584.

⁶⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978), 542; *Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân*, 5/375.

-Diliyle, konuşmaları alevlendiren “dedikoducu kadın” anlamındadır. Dedikodu yapan kişinin *حَمَّالَةَ الْحَطَبِ* olarak betimlenmesinin sebebi, odunun ateşi alevlendirmesi gibi dedikodunun da düşmanlıkları kızıştırmasıdır.

-Ümmü Cemil'in Hz. Peygambere düşmanlık yapmaktan dolayı yüklendiği günahlar ateşe girmesine sebep olacaktır.⁶⁷

Emsâl kitaplarının neredeyse bütün müellifleri *أَخْسَرُ مِنْ حَمَّالَةِ الْحَطَبِ* “odun hamalından bile daha zararda” meseline eserlerinde yer vermiştir. Ebû Hilal el-Askerî (ö. 395/1005), Hamza el-İsbehanî (ö. 360/971) ve Zemahşerî (ö. 538/1144), ifadenin Ebû Süfyan bin Harb'in kız kardeşi, Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemil ile ilgili olduğunu söylemektedirler. Müellifler, ifadenin şiirden iktibas edildiğini belirtirler:

جَمَعْتُ شَيْئًا وَقَدْ وَقَّرْتُهَا جُمْلًا – فَأَنْتَ أَخْسَرُ مِنْ حَمَّالَةِ الْحَطَبِ

“Parça parça toplayıp tek seferde dağıttın

Sen odun hamalından daha zarardasın”.⁶⁸

Meydanî (ö. 518/1124) de benzer açıklamalar yaptıktan sonra, ifadenin hakiki olarak diken toplayıp Hz. Peygamber'in geçiş yoluna atmak; mecazi olarak ise “laf taşıyıcısı” anlamına geldiğini aktarmakla iktifa etmektedir.⁶⁹

Hiz. Peygamber'e fiziki veya sözlü olarak zarar vermek isteyen Ümmü Cemil ismindeki kadından bahseden Mesed sûresi dördüncü ayet, Kur'ân'ın nüzûlünden sonra Arap diline mesel olarak *أَخْسَرُ مِنْ حَمَّالَةِ الْحَطَبِ* “odun hamalından-laf taşıyıcısından daha zararda” şeklinde geçmiştir. Hemmalete'l-hatab ifadesi, Arapçada deyimleşirken başına, zararın daha da büyük olduğunu belirtmek için *أَخْسَرُ مِنْ* kalıbı eklenmiştir. Araplar, edilen zararın büyüklüğünü ifade etmek amacıyla veya kişi büyük bir zarara uğradığında bu meseli kullanır. Görüldüğü üzere Kur'ânî bir ifade zamanla Arapçaya kalıplaşmış bir söz olarak geçmiş ve gündelik dilde tedavüle girmiştir.

1.3. أَضَلُّ مِنْ مَوْؤَدَةٍ

Kur'ân, Tekvîr sûresi sekiz ve dokuzuncu ayetlerde cahiliye döneminde bazı kabilelerde uygulanan kötü bir adetten bahsetmektedir. Nüzul dönemi öncesinde ve nüzul sürecinde, bazı kabilelerde kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek âdeti bulunmaktaydı. Bu kötü uygulamaya birkaç yanlış düşünce sebep olmuştu. Birinci sebep, kızların büyüdüğünde iffetsizlik yapacakları ve ailelerinin bundan utanç duyacağı düşüncesi idi. İkinci sebep rızık korkusuyla erkek çocukları kızlara tercih ederek onları öldürmeleriydi. Üçüncü sebep ise meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanarak

⁶⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 6/367.

⁶⁸ Ebû Abdillâh (EbûAbdirrahmân, Ebû'l-Hasen) Hamza b. el-Hasen, el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Emsâl'alâef'al el-Fâhire*, thk. Dr. Fehmi Said (yy.:Alemü'l-Kütüb, 1988), 148; *Askerî, Cemherati'l-Emsâl*, 1/431; Zemahşerî, *Müstaksâ*, 1/100.

⁶⁹ Meydanî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/266.

Allah'ın kendi kızlarına değil, meleklerle layık olduğunu düşünmeleri ve kızlarını Allah'a kurban etmeleriydi.

Araplar, kız çocuklarını iki şekilde öldürürdü: 1. Hamile kadın doğum yapmak üzereyken, doğumun yanı başında gerçekleşeceği bir çukur kazarlardı. Doğan çocuk erkek olunca onu sevinçle alıp götürürlerdi. Doğan çocuk kız olunca onu kazılan çukura atarak üzerine toprak atıp öldürürlerdi. 2. Genellikle çocuk altı yaşına girdikten sonra baba eşinden onu süslemesini isterdi. Anne çocuğu süsledikten sonra baba, kızına onu akraba ziyaretine götüreceğini söyleyerek evden ayrılırlardı. Baba kızını çöle götürür, çölde bir çukur kazar ve kızına çukura bak, derdi. Kız çukura bakmak için eğildiğinde baba onu arkadan iterek çukura düşürürdü. Kazılan çukuru zeminle aynı seviyeye gelinceye kadar toprakla doldururdu.⁷⁰

Bu uygulama ile alakalı emsâl kitaplarında şöyle bir bilgi bulunmaktadır: Kız çocuklarını diri diri gömme âdeti İslam'dan önce bazı Arap kabilelerinde yaygın olarak uygulanıyordu. Bu uygulama İslam'la büyük oranda azalmıştı. Fakat Beni Temim kabilesinde bir sebepten dolayı bu uygulama revaçtaydı. Beni Temim ödemekle sorumlu olduğu vergiyi ödemek istemeyince, Numan bin Münzîr kardeşi Reyyân'ı kalabalık bir birlikle üzerlerine gönderir. Birlik Temim kabilesinin mallarına el koyar, kadınlarını da esir alır. Beni Temim, Numan'a elçiler göndererek kadınların bırakılmasını ister. Numan bu konuyu esir kadınların tercihine bırakır. Kadınlardan kocasına varmak isteyen geri vereceğini belirtir. Kadınlardan bazıları karara uymak isterken bazıları uymak istemez. Bu kadınlar arasında bulunan Kays bin Asım'ın kızı verildiği erkeği kocasına tercih eder. Bu olay üzerine Kays bin Asım doğacak bütün kızlarını toprağa gömmeyi nezreder ve on küsur kızını gömer. Bu olayın gerçekleştiği sene ilgili ayet inmiştir.⁷¹

Deyimsel ifadedeki odak lafız *mev'ûde* kelimesidir. Bu kelimenin kökü olan *v-ʿe-d*, sözlükte "toprak altında saklamak, toprakla aynı seviyeye getirmek, yıkıntıdan çıkan ses, ağırlığı nedeniyle deve yürürken yerden çıkan ses, ağırlık" gibi anlamlara gelir. Kelime temelde bir şeyin ağırlığına delalet eder. Ayette kastedilen anlam budur. Çünkü diri olarak gömülen kız çocuğu üzeri toprakla kapatılarak ölüme terk edilirdi.⁷²

Ferezdak (ö. 114/732), bir şiirinde kabilelerinde böyle bir uygulama olmadığını övgü ile anlatmaktadır:

وَجَدِّي الَّذِي مَنَّعَ الْوَائِدَاتِ - وَأَخِي الْوَيْدَ فَلَمْ يُؤَادِ

"Dedem ki kızları diri diri gömmeye engel olan

⁷⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 6/214; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Ebi Temim Yasir b. İbrahim (Riyad: Darü'l-Vatan, 1997), 6/166; *Zemahşerî, Keşşaf*, 6/321-322.

⁷¹ Meydanî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/438-439; *Zemahşerî, Müstaksâ*, 1/217-218; İsfahânî, *Dürretü'l-Fâhire*, 238-239.

⁷² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn Müretteb*, "v'ed", 4/340; Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, "v'ed", 14/243; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, "v'ed", 233; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, "v'ed", 6/78.

Kız çocuklarını yaşatan ve toprağa gömmeyendir".⁷³

Tekvîr 81/8-9. Ayetlerde بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ – وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ “mev'ûde” olarak karşılık bulan ifade Kur'ân'ın inişinden sonra مِنْ مَّوُودَةٍ أَصْلٌ şeklinde Arap diline deyim olarak geçmiştir. İfade, “diri diri toprağa gömülen kız çocuğundan daha perişan” anlamındadır. Kelime *ādahé*’den türemiştir. Toprakla kız çocuğunun üzerine ağırlık konduğu için *s-k-l* anlamındadır.⁷⁴

Kur'ân cahiliye döneminde birtakım saiklerle kız çocuklarının diri diri toprağa gömülerek öldürülmesini eleştirmektedir. Bu eleştirinin bulunduğu ayet/Kur'ân ifadesi, süreç içinde Arap diline “diri halde gömülen kızdan daha perişan” şeklinde mesel olarak geçmiştir. Araplar ayetten ilhamla oluşturdukları bu meseli, başına gelen musibetlere karşı koyamayıp çaresiz kalan kişi için kullanırdı.

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan üç örneğin yanı sıra, devam etmekte olan bir doktora tezi olması nedeniyle buraya alınmayan onlarca meselden de anlaşılacağı üzere, Arap dilinden Kur'ân'a birçok deyimsel ifade geçmiştir. Haliyle söz konusu deyimsel ifadelerin bir kısmı olduğu gibi, bir kısmı ise değişip dönüşerek Kur'ân'da yer bulmuştur. Keza verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Kur'ân'dan da Arap diline geçen deyimsel ifadeler bulunmaktadır. Bir bakıma Kur'ân, Arapçanın deyim haznesine katkı sağlayarak onu zenginleştirmiş ve ona güçlü ifade kalıpları kazandırmıştır.

Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi, kısmen de olsa ondaki bazı deyimsel ifadelere kaynaklık eden Arapların sözlü kültürünün önemli unsurlarından biri olan ifade birimlerini ve bunların arka planını öğrenip anlamaya bağlıdır. Böyle yapıldığında Kur'ânî ifadenin tarihsel ve sosyokültürel zemini başka bir ifadeyle arka planı/hikâyesi anlaşılacaktır. Bu zemin veya hikâye bize, arka planı Arap sözlü kültürüne dayanan Kur'ân'daki deyimsel ifadeyi daha doğru bir şekilde anlama, açıklama ve yorumlama imkânı verecektir. Başka bir ifadeyle bir bakıma deyimsel ifadenin vurud-u sebebinden hareketle oluşan bir anlama, açıklama ve yorumlama söz konusu olacaktır. Bu ameliyenin özgün anlamı yakalamaya kapı aralayarak yanlış anlamalara önemli ölçüde engel olacağı açıktır. Özgün anlama ulaşmak, Kur'ân'ın herhangi bir dile doğru şekilde tercüme edilebilmesi hususunda özellikle meâl yazarları için önemli imkânlar oluşturacaktır. Zira meallerde deyimsel ifadelerin, çoğu zaman literal olarak tercüme edildiği görülmektedir. Bilvesile meal hazırlayanların da bu konuya azami derecede dikkat etmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) I-III*. Ankara: TDK Yayınları, 1. Basım, 1982.
Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş., 1988.

⁷³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn Müretteb*, 4/340; Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, 14/243.

⁷⁴ Askerî, *Cemherati'l-Emsâl*, 2/10-11.

- Askerî, Ebu Hilal. *Kitâbu Cemherati'l-Emsâl* thk. Thk. Muhammed ebu Fadl İbrahim, Abdülmecit Kutamış. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2. Baskı, 1988.
- Bilgin, Abdulcelil. *Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşerî'nin Keşşafı* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. bs, 2008.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî. *Mecâzî'l-Kur'an* thk. Dr. Muhammed Fuat Sezgin. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saadet, 1. Baskı, 1954.
- Evsî, Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm (Sâbit) b. Adî b. Amr. *Divanu Kays b. el-Hatîm* thk. İbrahim Semrai Ahmed Metlub. Bağdat: Matbaatü'l-Ani, 1. Baskı, 1962.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luga* thk. Abdusselam Muhammed Harun. 16 Cilt. Kahire: ed-Darü'l-Mısırye, 1978.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-Ayn* ed. Mehdi Mahzûmî İbrâhim es-Sâmerî. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi Li'l-Matbuat, 1988.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-Ayn Mürettben ala Hurûfîl-Mu'cem* thk. Abdülhamit Hindavi. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2002.
- Herevî, Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn. *Kitâbü'l-Emsâl* thk. Abdülmecid Katamış, Dimeşk: Darü'l-Me'mun Li't-Türas, 1. Baskı, 1980.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdi el-Basrî. *Cemheretü'l-Luga* thk. Remzi Münir Ba'lebeki. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1987.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî. *Garîbü'l-Kur'an* thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978.
- İsfahânî, Ebû Abdillâh (Ebû Abdîrahmân, Ebû'l-Hasen) Hamza b. el-Hasen. *Kitâbü'l-Emsâl 'alâ ef'al el-Fâhire* thk. Dr. Fehmi Said. yy.: Alemü'l-Kütüb, 1. Baskı, 1988.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib el-İsfahânî. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an* İstanbul: Kahraman Yayınları, 1., 1986.
- Kazvîni, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Hemedânî. *Mu'cemü Mekâyisî'l-Luga* thk. Abdüselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1979.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halîb el-Basrî - Seyyid Abdül Maksud b. Abdurrahim. *Tefsîrül-Kur'an (en-Nüket ve'l-Uyûn)* 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mekki, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ Bulûğ'ın-Nihâye fi İlmi Me'ânî'l-Kur'an ve Tefsîrihi ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih* Birleşik Arap Emirliği: Camietü's-Şarke, 1. Baskı, 2008.
- Meydanî, Ebu Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Niysaburî. *Mecma'ül-Emsâl* 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, yy.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîrül-Kur'an* thk. Ebi Temim Yasir b. İbrahim. 6 Cilt. Riyad: Darü'l-Vatan, 1. Baskı, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'an* thk. Abdülhalah b. Abdulmuhsin et-Türki. 26 Cilt. Kahire: Darü Hicr, 1. Basım, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *Câmi'ü's-Sahih Süneni't-Tirmizî* thk. İbrâhim Atve İvaz. 5 Cilt. Kahire: Şirketü ve Matbeatü Mustafa el-Babî el-Helebî ve Evladihî, 2. Basım, 1975.
- Zemahşerî, Ebu'l Kasım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşafan-Hakaik't- Tenzil ve 'Uyuni'l Ekavil fi Vucuhit- Te'vil* thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud - Ali Muhammed Muavvid. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1. Basım, 1998.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Müstaksâf fi Emsâli'l-Arab* 2 Cilt. Beyrut, 1962.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'ânî'l-Kur'an ve İrâbüh* thk. Abdülcilil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1. Baskı, 1988.
- Türkçe-Deyimler-Sözlüğü. Erişim 20. Mart 2025. <https://www.turkededebiyati.org/>
- Türkçe-Deyimler-Sözlüğü. Erişim 20. Mart 2025. <https://www.turkededebiyati.org/>
- Atasözleri-Sözlüğü. Erişim: 20.03.2025. <https://www.turkededebiyati.org/>